

PURESIA I NEGOCI. EL PAPER DELS JUEUS EN LA PRODUCCIÓ I COMERCIALIZACIÓ DE QUEVIURES A LA CORONA D'ARAGÓ¹

per

J. V. García Marsilla

(UNIVERSITAT DE VALÈNCIA)

Pocs estereotips historiogràfics han reeixit tant al llarg dels segles com el del jueu del nas ganxut, encorbat sobre una taula i recomptant els guanys dels préstecs usuraris amb què tenia ofegats els seus clients cristians. Raons de tipus ideològic, i fins i tot la pròpia acomodació dels historiadors als models preestablerts i als prejudicis arrelats a la memòria col·lectiva, han fet que aquesta visió, extremadament simple i reduccionista, romanga com la imatge característica del jueu medieval que té actualment el ciutadà del carrer. Aquesta simplificació, sens dubte interessada, que presenta l'hebreu com una mena de paràsit de la societat, ha enterbolit la comprensió de les funcions, molt més variades i complexes, que el col·lectiu jueu acomplia dins la formació social de la Corona d'Aragó a l'Edat Mitjana. Caracteritzats sempre com un grup urbà, dedicat a feines relacionades amb el comerç, el crèdit, o algunes arts als que estaven especialitzats, com la medicina o l'argenteria, s'ha arribat a considerar que els jueus vivien pràcticament d'esquena a la terra i a tot allò que suposàs la producció dels elements bàsics per a la supervivència, és a dir, dels aliments. L'existència de normatives que intentaven alçar un mur entre els fidels d'ambdues religions, la cristiana i la jueva, les quals tingueren especial incidència en els preceptes alimentaris, va ser un motiu afegit per a considerar els israelites completament exclosos del cicle de la producció i la circulació dels queviures. Cal tenir en compte, però, que aquesta interpretació tancada de la societat medieval, que subratlla la divisió en *castes* i la inexistència de relacions entre

---

¹ El present article ha sorgit dins el marc del curs de doctorat «Els jueus a la Corona d'Aragó», impartit al Departament d'Història Medieval de la Universitat de València, durant el curs acadèmic 1992-93, pel professor Ferran Garcia-Oliver. Bona part de la nostra reflexió teòrica ha estat inspirada pels seus encertats suggeriments.

elles, ha partit dels propis discursos ideològics del poder, i hem d'adonar-nos que una cosa són els preceptes legals i un altra molt distinta la realitat quotidiana, on els contactes i les interferències eren constants. Naturalment, les diferents normes dietètiques i tabús alimentaris d'ambdós credos condicionaren les seues relacions, i en determinaren en bona mesura els paràmetres, però mai no arribaren a significar una muralla insalvable, malgrat els esforços dels sectors més radicals, tant del clergat cristià com de la jerarquia rabínica.

En realitat, els jueus, com els moros, no vivien en absolut al marge de la societat cristiana majoritària que els envoltava, ans formaven part dels seus engranatges de funcionament. D'aquesta manera, ací ens interessa no tant fer una anàlisi de l'alimentació dels jueus medievals, ni de les diferències internes dins aquest col·lectiu² sinó que pretenem més bé comprendre quina era l'aportació d'aqueixa communitat jueva als nivells més primaris del cicle productiu dins el marc global de la societat catalano-aragonesa a l'Edat Mitjana, intentant anar més enllà de la imatge oficial que donen les fonts emanades del poder, per penetrar dins la realitat de l'esdevenir quotidià.

Els jueus i la terra

Comencem pel graó més baix d'aqueix cicle, és a dir, pel problema de la possessió dels mitjans de producció: terres i instal·lacions necessàries per a l'elaboració dels aliments. En aquest tema s'ha insistit molt en la preferència que sentien els jueus pels béns mobles, que podien dur-se amb ells en cas de perill, porucs dels freqüents brots d'antisemitisme que sorgien a l'Europa medieval. Es tracta, per descomptat, d'una generalització exagerada, que no té en compte ni les diferències regionals ni l'evolució temporal d'aquest procés, i, en tot cas, l'explicació del fenomen és també massa senzilla.

A la Corona d'Aragó la relació dels seguidors del Talmud amb la terra no fou sempre la mateixa. Hi ha una etapa daurada per als jueus catalans, i no és altra que el segle XIII, l'època del rei Conqueridor i del seu fill, que serà sempre recordada pels hebreus de segles posteriors com una mena de «paradís

---

² Les fonts adients per a intentar aquest tipus d'aproximació són més bé escasses; això no obstant, cal remarcar la tasca que actualment porten a terme, per al regne d'Aragó, el professor M. A. MOTIS i el seu grup de treball, essent un dels seus primers resultats la ponència presentada al *1er Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó (Edat Mitjana)* (Lleida, 1990), per M. A. MOTIS: «Dietética y alimentación de los judios y judeo-conversos en la Corona de Aragón» (en premsa).

perdut». L'expansió d'un regne en ple procés de creixement va significar també la multiplicació de les aljames jueves pertot arreu, i en la puixança del sistema feudal en aqueixos moments els jueus jugaren un paper destacat. La monarquia comptava aleshores amb importants personatges hebreus que ocupaven alts càrrecs de l'administració, i que van ser recompensats per la seua fidelitat de la mateixa forma que els seus col·legues cristians, amb la concessió de cases i parcel·les de terra en la nova frontera de València i Mallorca. En efecte, a Mallorca un jueu anomenat Astrug va ser l'encarregat de fer el repartiment de la ciutat, i diversos jueus hi reberen cases, obradors i terrenys, destacant la presència d'un grup important que provenia de Marsella i d'altres ciutats del sud de França.³ A València els cortesans hebreus isqueren molt més beneficiats. El *Llibre del Repartiment* registra 104 noms de jueus que reberen terres o habitatges al País Valencià. Normalment els eren donades unes cases dins el nucli urbà –sobretot a València, Xàtiva, Morvedre o Alzira, que tindrien els calls més importants– i extensions de terra d'entre una i sis jовades al terme, conformant patrimonis fundiariis relativament importants, similars als dels seus nous veïns cristians.⁴

Les famílies jueves més assenyalades de Catalunya i Aragó arrelaren algunes de les seues branques al regne de València, com ho feren els Cavalleria de Saragossa. El patriarca d'aquest clan, Jafudà de la Cavalleria, tresorer reial, va rebre generoses donacions immobles a l'horta de València, i abans de 1263 el veiem ja portant a terme una política conscient d'ampliació del seu patrimoni mitjançant compres de parcel·les col·lindants a altres influents càrrecs de la cort, com Bertran de Valars o Sanç de Vall.⁵ El seu fill Salomó de la Cavalleria va ser després batle de la Vall d'Almonacid, la Vall d'Uixò i Sogorb, i el 1273 s'instal·là a Morvedre, administrant també aquest lloc i Onda.

³ Y. Baer: *Historia de los judios en la España cristiana*. Madrid, 1981, volum I, p. 114.

⁴ Entre els molts exemples que podríem prendre, tenim el d'Alaçar Alfufac, jueu de Saragossa, que rebé unes cases a València i dues jовades al seu terme; el d'Abraham, canvista jueu, a qui li foren donades les cases de Jucef Amnalcayt i dues jовades a Russafa; a Açac Avenrós li donaren unes cases a Morvedre i quatre jовades de terra al terme, situades a les partides de Gausa i Lobairén; i cinc jueus de cognom Abinçalel reberen quatre cases a Xàtiva i una jовada i mitja de terra (*Llibre del Repartiment*, edició d'Antoni Ferrando, València, 1979), registres 312, 616, 3.148 i 2.805).

⁵ Aquestes estratègies ens consten per la donació que el rei Jaume I li va fer el 20 d'agost de 1263 de *illam placiam terre nostram que est in orta Valencie*, de la qual es diu que *affrontat ex duabus partibus cum orto vestro quem emistis a fillis Bertrandi de Valars...et ad quendam alium ortum vestrum quem emistis a Sancio de Valle* (ACA, Registres de Cancelleria 12, fol. 103 v.; transcrit per R. I. BURNS a l'apèndix de l'article «Jaume primer i els jueus», a *Jaume I i els valencians del segle XIII*. València, 1981, pp. 149-236. Les notícies que a continuació donem han estat també recollides d'aquesta obra.

Un altre jueu propietari d'una considerable extensió de terres fou Mubarak Muqaddam, probablement un hebreu que ja vivia a València abans de la conquesta cristiana, i que el 1258, quan va ser executat per haver assassinat un moro, residia a Alzira i tenia diverses heretats a l'horta de València, als termes de Mislata i Soternes, les quals foren valorades entre set i vuit mil sous. També en aquest cas, moltes d'aqueixes parcel·les havien pertangut abans a propietaris cristians, el que ens demostra que algunes famílies jueves practicaven autèntiques estratègies rendistes l'endemà de la conquesta.

La possessió de terres per part dels jueus era un fenomen igualment estès als regnes del nord en aquesta època, especialment a Aragó. Ja el 1212, quan el rei Pere el Catòlic ordenà la reintegració a l'aljama d'Osca de totes les famílies jueves que s'havien independitzat per cartes de franquícia, va fer esment de les seues «casas, casales, tendas, ortos, campos, vineas, pecias et omnia alia mobilia et immobilia et semoventia quecumque habent». Igualment, un document que es va fer l'any 1285, intentant posar ordre a la imposició de talles a les aljames aragoneses, assenyala molt clarament que «los frutos que parescerán en la heredad quando la tailla se fará sean extimados por los sennores de aquellos, diús jura, quanto valen en aquella sazón estantes en el campo», el que vol dir que els jueus tenien camps i fruits de la seua propietat.⁶ També a Catalunya hi ha indicis d'heretats pertanyents a jueus al segle XIII, i així, el 1259, el prior de Santa Eulàlia del Camp arribà a un acord amb quatre jueus de Barcelona sobre l'aigua que el rei els havia concedit per a regar una horta, anomenada precisament la Trilla Juïga, situada als peus del monestir.⁷

Però no eren només les terres els béns cobejats per aquests clans jueus en expansió, també els edificis necessaris per a la transformació d'alguns aliments, com els forns, els molins, les carnisseries o les almàsseres, monopolis feudals tots ells, van ser en alguns casos propietat de jueus. Així, és remarcable la figura d'Astrug Jacob Xixó, jueu probablement provinent de Tortosa, el qual va rendibilitzar els seus préstecs a la Corona obtenint del rei les batllies de Morella i Peníscola, inclosa l'explotació de la gabela de la sal d'aquest darrer lloc. Més tard apareix citat també com a batlle de Borriana, i igualment li va ser concedit el delme del forment de la Llàcova, aldea de Morella, l'any 1266, i al cap de dos anys se li donà un casal de molins, anomenat *de l'Axata*, a Campanar,

⁶ Documents citats per F. BAER: *Die juden im christlichen Spanien*, Berlín, 1929, pp. 71-73 i 287-293 respectivament, i recollits per J. RIERA: «La conflictivitat de l'alimentació dels jueus medievals (segles XII-XIV)», en *Alimentació i societat a la Catalunya medieval*, Barcelona, 1988, pp. 295-311.

⁷ J. RIERA: *Op. cit.*, p. 300.

que havia estat d'Eiximèn Pérez d'Arenós, construint ell al costat uns banys públics.⁸ No obstant això, el fet que els jueus tingueren un forn o un molí de la seua propietat acostumava a estar més lligat a les peculiaritats del seu sistema alimentari, que ells intentaven mantenir com a un signe d'identitat cultural. Encara que el pa fou l'aliment que suscità menys conflictes entre hebreus i cristians, les aljames procuraven tenir instal·lacions exclusives perquè els seus queviures no es barrejaren amb els dels «gentils». A Mallorca, per exemple, la Corona va concedir a l'aljama el 1290 un forn propi i exclusiu, i a Barcelona, l'any 1282, els jueus devien coure el seu pa únicament al forn de la vídua de Guillem Gruny.⁹ Els principals escrúpols dels jueus se centraven en la Pasqua, època en la qual havien de portar a coure llurs pans sense llevat junt al fermentat que feien els cristians, i l'única alternativa era coure'ls a casa, cosa prohibida per la llei, el que va significar la petició de gràcies especials a la Corona, que obtingueren per exemple les aljames de Lleida i de Manresa l'any 1326, a canvi de pagar el dret de *fornatge* als arrendadors.¹⁰ El problema religiós, per tant, es podia solucionar sempre que no comportàs un menyscapte econòmic.

En segles posteriors, l'evolució de les propietats immobles dels hebreus fou molt diferent d'uns regnes als altres, en relació inversa a l'índex de desenvolupament econòmic que va assolir cadascú. Mentre a Catalunya primer, i al País Valencià i les Illes més tard, el reflux de l'interès jueu per les terres va ser creixent al llarg de la Baixa Edat Mitjana, orientant-se més la població hebrea cap a menesters de caràcter urbà, més rendibles; a Aragó, autèntic *hinterland* rural de la Corona, les aljames continuaren integrades bàsicament per petits propietaris agrícoles. Així, els estudis sobre les jueries aragoneses revelen com, en vespres de l'expulsió de 1492, els hebreus mantenien encara importants patrimonis fundiàris, que els van ser confiscats en aquesta fatídica data. Es tractava d'extensions prou respectables, que rondaven les 6 i 12 *peonades* –de 23 a 46 hectàrees aproximadament–, i estaven dedicades preferentment a l'obtenció de raïm amb el qual es faria el vi *casher* jueu, que, segons els preceptes de la religió de Moisès, calia que fos elaborat únicament per mans i peus jueus sense que cap gentil hi intervingués, i sense que es fes cap barreja ni se li afegís substància alguna. D'aquesta manera, a les localitats estudiades –Almunia de Doña Godina, Magallón, Sos del Rey Católico, Tara-

⁸ ACA, Registres de Cancelleria n. 14 fol. 25 r.; n. 28 fol. 32 v.; n. 15 fol. 35 r. i n. 15, fol. 99 v. Burns fa també referència a aquest personatge a l'obra citada, pp. 183-186.

⁹ Dades preses del catàleg de J. RÉGNÉ: *History of the Jews in Aragon*. Jerusalem, 1978, registres 22 i 911 respectivament, també citades per J. RIERA: *Op. cit.*, p. 303.

¹⁰ J. RÉGNÉ: *op. cit.*, reg. 3.371 i 3.372.

zona, Calatayud i Borja—, la vinya acaparava normalment els dos terços de l'extensió de les propietats jueves, arribant en el cas de Sos a quasi el 80% de les terres. El segon cultiu en importància, l'olivera, quedava molt lluny, ocupant normalment un 9 o 10% dels predis.¹¹ És a dir, que malgrat que en alguns casos el vi jueu aplegava a ser un dur competidor dels brous cristians, com més endavant veurem, la lògica de les explotacions hebraïques era més bé d'autoconsum, orientada cap a l'abastiment de les necessitats de la pròpia comunitat jueva en aliments que les seues especials normes dietètiques aconsellaven no adquirir-los dels cristians.

A semblants conclusions es pot aplegar al País Valencià, encara que ací la propietat jueva de terres és molt més difícil de rastrejar, fent-se palés el seu retrocés al llarg dels darrers segles medievals, sobretot d'ençà de la fita decisiva del 1391. Ja per al segle XIV constitueix una feixuga tasca espigolar protocols notariais cercant jueus posseïdors de terres. Hi apareix només alguna terra o vinya dispersa, de les quals els jueus a voltes no en són més que arrendataris. Es troben a Mislata, Foios i moltes altres localitat de l'Horta de València, però és als llocs on les aljames sobrevisqueren a la destrucció del gran pogrom de finals del Trescents, —Morvedre, Xàtiva o Castelló de la Plana—, on existeixen més indicis d'una pervivència veritablement significativa de l'element jueu en el sector primari. El cas de Castelló és l'únic que permet una aproximació diacrònica al problema de les propietats territorials judaiques. Així, trobem com la tendència entre 1371 i els anys setanta del segle XV fou molt positiva, ampliant-se el nombre de fanecades pertanyents a famílies jueves de 19 el 1371 a 143'5 el 1473. A més a més, la producció es diversificà en aquests anys, sumant-se a la vinya —que sempre va ser el cultiu hegemònic—, la terra campa, on probablement creixerien els blats, i les finques de garrofers i alzinars. Només a les darreries del Quatrecent es pot observar una reculada de la superfície sota domini hebraic, probablement mostra de l'ambient enrarit que es començava a respirar poc abans de l'expulsió.¹²

¹¹ Vid. M. A. MOTIS: *Los judíos en Aragón en la Edad Media (siglos XIII-XV)*. Saragossa, 1990, especialment les pp. 145-160. També del mateix autor: «Explotaciones agrarias de los judíos de Tarazona (Zaragoza) a finales del siglo XV», *Sefarad* XLV (1985), pp. 353-390. I de G. M. BORRAS GUALIS: «Liquidación de los bienes de los judíos expulsados de la aljama de Calatayud», *Sefarad* XXIX, (1969) pp. 31-49.

¹² Sobre les vinyes a la zona de l'Horta parla J. HINOJOSA: «Actividades judías en la Valencia del siglo XIV», *La Ciudad Hispánica*, Madrid, 1985, pp. 1.548-1.565, pp. 1.553-1.554. El cas de Castelló a R. MAGDALENA: «Población, propiedades e impuestos de los judíos de Castellón de la Plana durante la Baja Edad Media», *Sefarad* XXIV (1974), pp. 273-288.

Però sembla que hi havia un altra diferència de capital importància entre els propietaris agrícoles de les terres interiors del regne aragonés i els dels Països Catalans, i era que mentre a Aragó hi ha veritables indicis que els jueus, o almenys una bona part d'ells, treballaven ells mateixos les seues terres, a Catalunya o al País Valencià el jueu propietari normalment residia a la ciutat i, o bé arrendava les seues possessions o bé les explotava amb mà d'obra fonamentalment mudèjar. En efecte, M. A. Motis observa com a Osca o a Borja els jueus eren llauradors en el sentit més complet de la paraula, i fins i tot aplega a comprovar que molts cultivadors jueus es refugiaren després del 1492 en Navarra, on protagonitzaren una important embranzida de l'agricultura local.¹³ En canvi, ja des del segle XIII els jueus valencians se servien d'exarics musulmans per a conrear llurs heretats, i Jaume I els va concedir el privilegi que els sarraïns que treballaren per a ells estigueren exempts del pagament del besant.¹⁴ El predomini de la mà d'obra mudèjar a les terres de jueus té un fonament legal, el de la prohibició a jueus i moros de tenir servents cristians, el que hagués estat un perillós exemple de subversió del que es considerava l'estat natural de les coses.¹⁵

És a dir, que en el tema de les possessions rurals dels hebreus es posa de manifest la seua forta imbricació dins la societat majoritària, i la semblança dels seus comportaments amb els dels seus veïns cristians. D'aquesta manera, al regne d'Aragó, país rural on encara l'economia d'autosubsistència hi estava molt present, el jueu acostumava ser un llaurador més, que treballava amb els seus braços la seua heretat, i pagava anualment els censos al senyor; mentre que a les regions costaneres, immerses en un món d'intercanvis, els jueus desplegaren altres funcions, aprofitant les coercions religioses que afectaven als cristians. Majoritàriament dedicats a feines que considerem com a «urbanes» –fins i tot els jueus que habitaven en llocs més aviat rurals–, aquells que s'ho podien permetre invertien una part dels seus guanys en l'adquisició de terres, de la mateixa manera que acostumaven a fer-ho els sectors ciutadans de la societat cristiana. L'originalitat religiosa únicament va influir en l'elecció dels productes que s'haurien de conrear en les seues finques, privilegiant aquells que, segons els preceptes mossàics, necessiten una elaboració especial, com és

¹³ M. A. MOTIS: «Régimen de explotación de las propiedades agrarias de los judíos en el noroeste del Reino de Aragón en el siglo XV», *Hispania*, XLVIII, (1988), pp. 405-492.

¹⁴ ACA, Registre de Cancelleria 12, fol. 44 v.

¹⁵ Biblioteca Universitària de València, manuscrit 858, llibre del segle XV, sense data, titulat *Provisions Reysals fahents per lo poder e Jurisdicció que ha lo batle general del Regne de València sobre los juheus e sobre los moros*. Aquesta provisió és la primera recollida, al foli 1.

el vi. No obstant això, les peculiaritats alimentàries de jueus i cristians mai no arribaren a tallar la fluïda relació entre els membres d'ambdues comunitats, i malgrat els vets llançats contra els «impurs» contactes entre ells per les autoritats clericals, els jueus participaren molt més activament en el comerç de vitualles amb cristians del que hom pot suposar.

Un lligam entre camp i ciutat

El creixement que experimentaren algunes ciutats de l'Occident europeu des del segle XI comportà l'articulació de xarxes d'intercanvi per on circularen els aliments que haurien d'abastir els seus habitants. El comerç de queviures va convertir-se en una peça de vital importància per al bon funcionament del sistema, i es produí una autèntica integració de l'espai europeu i mediterrani, delimitant-se circuits de llarg abast, sobretot de blats, que discorrien des de les regions productores, cada volta més especialitzades, a les grans ciutats consumidoras. Aquest comerç, que assolí un important volum, va estar controlat per les oligarquies dominants de les urbs importadores, que dissenyaren una política dirigista d'aprovisionament que tractava d'asegurar la pau social dins la ciutat i que alhora els beneficiava directament.¹⁶ La minoria jueva, per tant, no tingué pràcticament cabuda dins aquest gran comerç internacional d'aliments, monopolitzat pels mercaders cristians més acabalats, i el seu paper hagué de reduir-se als microespais, als intercanvis de curt radi, que enllaçaven el centre urbà amb la seua perifèria rural immediata. La segregació econòmica del jueu cap a aquestes funcions secundàries anirà consolidant-se al llarg de l'Edat Mitjana, fins i tot en aquelles vessants on tradicionalment se'ls ha assignat un paper preponderant, com és el cas del préstec. Efectivament, les grans operacions creditícies a nivell suprarregional estigueren quasi sempre en mans de canvistes cristians, mentre que l'usurer jueu s'adreçava cap a una clientela majoritàriament rural, a la qual proveïa del capital necessari per a dinamitzar la seua petita em-

---

¹⁶ Les dues ciutats més populoses de la Corona, Barcelona i València, practicaven aquesta política dirigista, oferint primes a la importació que a Barcelona s'anomenaven "aventatges" (vid. E. SERRA I PUIG: «Els cereals a la Barcelona del segle XIV», *Alimentació i societat...*, cit., pp. 71-107; i a València s'els deia "ajudes" (J. V. GARCÍA MARSILLA: *La jerarquía de la mesa. Los sistemas alimentarios en la Valencia bajomedieval*, València, 1993). El paper protagonista de les oligarquies urbanes en València ha estat posat de relleu per R. NARBONA: «Finanzas municipales y patriciado urbano. Valencia a finales del Trecentos», *Anuario de Estudios Medievales* 22, (1992), pp. 485-512.

presa agrícola. Fins i tot en aquest nivell, el jueu aconpleix la funció de vincle entre món urbà i món rural que s'hauria de manifestar també quant a l'abastiment de vitualles.¹⁷

En alguns llocs l'activitat mercantil dels jueus en relació als productes alimentaris arribà a tenir un pes important en aquests circuits locals, adquirint un paper preponderant respecte als comerciants cristians; per exemple a la vall del Cinca, on l'aljama de Montsó canalitzà bona part del blat i de l'oli que baixava pel riu, en oberta competència amb els mercaders catalans;¹⁸ o en certes poblacions de l'illa de Mallorca, com Inca, Pollensa o Alcúdia, on el 1335 sis jueus associats, Jucef Vidal, Jucef Benzagran, David de Juan, Rubén Cresques, Jacob Cresques i Vives Mosse, pràcticament acaparaven el comerç del vi, comprant la verema als pagesos d'aquestes localitats.¹⁹ El vi era, novament, el producte en la comercialització del qual els jueus es mostraren més actius, venent-lo no solament als seus correligionaris, sinó també a una ampla clientela cristiana entre la que el vi *cashier* tingué molt d'èxit. La seua curosa selecció i preparació va suposar l'obtenció d'uns brous d'alta qualitat que avantatjaven els elaborats als cellers cristians, i fins i tot els clergues el preferien, perquè, segons els capellans aragonesos, «*se faze bueno, e perfecto, e más maduro*».²⁰

Cal dir que, de la mateixa manera que els cristians compraven vi jueu sense massa càrrecs de consciència, ja al segle XIV la major part del raïm amb què els hebreus l'elaboraven havia estat conreat en vinyes cristianes. Les comunitats jueves no pogueren ser massa escrupoloses en relació al vi, especialment en zones on es feia cada volta més difícil trobar verema produïda per jueus. A mitjan segle XIV, a Catalunya es plantejava clarament ja aquest problema, i la solució inicial que hi va donar l'aljama de Barcelona va ser la importació de vins *cashiers* del Rosselló.²¹ Però en general, les comunitats jueves no hi anaren tan lluny, i a poc a poc el concepte de vi *cashier* es va veure

¹⁷ F. GARCIA-OLIVER: "De Perpinyà a Elx. Desenvolupament econòmic i geografia de les aljames", *Xudeus e Conversos na Historia*. II. Santiago de Compostela, 1994, pp. 247-261. L'enfocament dels préstecs jueus cap als llauradors fonamentalment l'ha pogut comprovar J. HINOJOSA al seu article: «El préstamo judío en la ciudad de Valencia en la segunda mitad del siglo XIV», *Sefarad* XLV (1985), pp. 315-339; i l'hem documentat també nosaltres en el curs de la investigació per a la nostra tesi doctoral titulada *La formación de un mercado del dinero. Crédito y endeudamiento en la Valencia medieval (siglos XIII-XIV)*, encara en procés d'elaboració.

¹⁸ M. A. MOTIS: *Los judíos del reino... cit.*, p. 162.

¹⁹ A. PONS: *Los judíos del Reino de Mallorca durante los siglos XIII y XIV*. Palma de Mallorca, 1984, p. 37.

²⁰ M. A. MOTIS: *Los judíos del reino... cit.*, p. 184.

²¹ J. RIERA: *op cit.*, p. 303.

reduït a l'elaboració del most, i no pas al cultiu del raïm. A València els comerciants hebreus de la ciutat mantingueren negocis constants amb els llauradors de l'Horta, comprant-los molt freqüentment la seua collita fins i tot abans de la verema.²² Les operacions s'acostumaven tancar quan encara restava molt de temps per al setembre, l'època normal de la verema, avançant el jueu els diners a uns camperols que necessitaven fer front a múltiples despeses. Malgrat el risc que això suposava, quedava ja establert el juliol, o fins i tot pel gener, la quantitat de raïm que el jueu adquiria, mesurada en *carricas*, –de 12 arroves, que equival a 143'16 litres–. Dels contractes que hem documentat el més modest és de 4 càrregues, mentre que el més important en fou de 62 –gairebé 9.000 litres–, que va ser el que signaren Salomó Cofé i Samuel Levi amb el llaurador de València Miquel Saixo, per preu de 444 sous i 4 diners.²³ Alguns mercaders jueus semblen haver arribat a una certa especialització, tant a nivell de negocis com d'àrea d'actuació, com és el cas de Salomó Cetina, que efectuava, pel febrer de 1362, tres compres a distints camperols d'Almàssera, dues de 16 càrregues i un altra de 15. No és estrany que alhora fes un préstec –*mutuum*– de 30 sous a un dels seus proveïdors, Tomàs Camp d'Asens. Crèdit i compres de collites semblen dues cares d'una mateixa moneda: la penetració del capital jueu al camp que envoltava la capital.²⁴ Normalment s'acostumava establir també la classe de verema que havia estat comprada, citant-se diverses varietats de raïm, com els *negrille*, *trapadelli*, *montisalbane*, *alzemin*, *ullade i pardelli*, i en tots els casos els llauradors es comprometeren a portar-la al domicili del jueu –sota la fórmula *promittimus tradere vindemiata*. La compra de bestreta es presenta així com una de les vies per les quals la producció dels camperols fluïa al centre consumidor urbà, comportant-se el comerciant jueu com un efectiu intermediari, que manejava quantitats que difícilment es podria pensar que anaren únicament destinades a clients jueus.

²² Un exemple d'aquest tipus de contractes és el que signaren el jueu de València Jossua Sibilí i el llaurador d'Aielo, alqueria de Sueca, Bernat Guerau, el 30 d'octubre de 1382, al qual el primer pagava 15 florins i mig a Guerau per preu del *vinum quod, Deo volente, exierit de vineis meis sitis in dicto termino seu loco de Ayello* (APPV, Notals de Pere Roca, 1.008).

²³ ARV, Protocols Ramon Bernat, 2.789, 15 setembre 1362.

²⁴ Les compres es feren a Bernat Nadal, *alias* Camp d'Asens, el 16 de febrer de 1362 (16 càrregues); a Tomàs Camp d'Asens, probablement familiar de l'anterior, el mateix dia (16 càrregues); i a Domènec Pujol el 28 de febrer (15 càrregues). El préstec es contractà el 10 de març (ARV, Protocols Ramon Bernat 2.789). El total d'operacions que hem trobat és de deu, i han estat tretes d'aquest mateix protocol i de ARV, 1.445, de Bartomeu de la Mata (1399), y del APPV 1.008, de Pere Roca (1382). Cal també afegir les dades que dona J. HINOJOSA a «Actividades judías...», *cit.*, pp. 1.553-1.554. Els agricultors procedeixen de Massarrojos, Aielo de Sueca, Albalat dels Sorells, Almàssera (4), Albal, Alboraiia, Puçol i la mateixa València.

És lògic que aquest important tràfec del vi jueu, que generava interessants beneficis, fos una de les primeres matèries gravades amb impostos per les mateixes aljames, a fi de fer front a les seues despeses comunals. Per exemple a València, l'any 1362, la *imposició del vi jueu* junt a la de la *carn casher* fou comprada per tres cristians, Joan Ivanyes, Jaume de Vic i Pere Llorens, als adavantats de l'aljama, revenent-les després al jueu Jossua Sibilí per 12.000 sous.²⁵ Aquests importants guanys fiscals foren acompanyats en molts casos, com és natural, de l'adopció de mesures que impediren l'entrada de vins de fora la contribució si no havien satisfet els impostos corresponents, com va ocórrer a Xàtiva en la segona meitat del segle XIV, on l'aljama va manar que es consideràs impur el vi importat, obligant que es consumís només el vi local, que havia pagat el «dret d'embotar» a l'adjudicatari de la cisa.²⁶ Polítiques d'aquesta mena ocasionaren conflictes entre aljames veïnes des de molt prompte. Un exemple ens l'ofereix el cas dels jueus de Montsó, que el 1288 vedaven la compra de vi de la propera aljama de Barbastre, iniciant-se un plet que hagué de resoldre, no sense complicacions, el rei Alfons el Liberal.²⁷

Però els problemes més greus foren els que enfrontaren els comerciants jueus amb les autoritats cristianes, també conseqüència en la major part dels casos de conflictes relacionats amb el fisc. A Lleida, l'any 1353, entraren en contradicció el municipi i l'aljama pel fet que, en front del dret immemorial que fruïen els jueus lleidatans d'introduir a la ciutat vins *cashers* per al seu consum, els paers havien obtingut aquest any que des de la collita fins a la festa de la Magdalena (22 de juliol), ningú no pogués entrar-n'hi, de vi elaborat de fora del terme.²⁸ Més enllà de la preocupació pel cobrament d'impostos, les friccions amb les oligarquies cristianes revela a voltes fins a quin punt els mercaders jueus eren capaços de fer la competència als seus col·legues cristians, que es defensaven recorrent a l'ajut del poder municipal, el qual dictava crides com la que signaren el 1400 els jurats de Mallorca, en què manaven «que algun cristià de natura o convers no presumisca comprar del vin juheusch que s ven en Mallorques per obs dels juheus, per a son boure ne en altra manera, sots pena de deu lliures al fisch del senyor Rey aplicadores: de les quals haurà lo senyor Rey lo ters, e lo denunciador lo altre ters, e los compradors de la sisa del

²⁵ ARV, Protocolos Ramon Bernat 2.789, 31 de març de 1362.

²⁶ R. MAGDALENA: «Aspectes de la vida dels jueus valencians a la llum d'unes fonts hebràiques: les respostes de Rabí Yisshaq Ben Séset Perfet (segona meitat del segle XIV)», *Afers* 7 (1988-89), pp. 189-206, p. 197.

²⁷ J. RÉGNÉ: *op. cit.*, reg. 1.891 i 1.903.

²⁸ J. RIERA: *op. cit.*, p. 304.

vin de la ciutat l'altre ters». Deu anys més tard paers i adavantats de l'aljama de Lleida conveniren «que los dits juheus no puxen vendre vi juhich a cristians, en gros ni en menut».²⁹ Senyal que els habitants d'aquestes ciutats no es fixaven massa en les creences del deu proveïdor de vi, sempre que els hi oferís la mercaderia a bon preu.

Aquestes afirmacions no solament són vàlides per al cas del vi sinó que podrien fer-se extensives a la resta dels aliments. Les mateixes malles de petits negocis amb camperols i semblants estratègies de compres a la bestreta es poden trobar en relació als blats, a l'oli o a qualsevol altre producte.

Però eren de més alta volada els negocis relacionats amb l'arrendament de rendes municipals, senyorials o reials, que alguns jueus especialment opulents portaven a terme, i que suposaven el control d'importants carregaments de blats o d'altres queviures, que ells duïen al mercat urbà. El jueu valencià de mitjan segle XIV Jafudà Alatzar fou, potser, la figura que millor va encarnar al gran mercader hebreu endinsat en grans operacions comercials, entre les quals la participació en licitacions d'impostos municipals, o de senyories senceres, n'era una variant prou atractiva. Així, l'any 1362, Alatzar era el comprador de les rendes dels senyories valencians de la comtessa Maria de Luna, que incloïen Sogorb, la Vall d'Almonacid, Benaguasil, Paterna i la Pobla de Vallbona. Com a tal, va rebre dels col·lectors de les rendes de cada lloc el muntant dels drets senyorials, com els 2.500 sous que cobrà de mans de l'almí de Paterna, i els 3.470 de Benaguasil. Però el que més ens interessa ací és que junt a les quantitats lliurades en metàl·lic, Jafudà Alatzar va rebre una part de les collites. En concret a Benaguasil la *collecta frumenti, panici, adacçe, ordeí, arrocei et lini* de l'any 1361 suposà 6 cafisos de forment, 165 cafisos i 5 barcelles de panís, 73 cafisos de dacsa, 805 arroves de lli, més 149 sous i 6 diners del preu de l'arròs. Immediatament, el jueu va arribar a un acord amb mercaders de València, que li pagaren per avançat 18 sous per cafís de panís i 12 per cafís de dacsa. Però la collita d'aquell any fou especialment dolenta i els representants de la comtessa li manifestaren que a Benaguasil el cafís havia aplegat ja a pagar-se a 68 sous cafís, i la dacsa a 61, arribant al compromís que els blats romandrien al poble i Alatzar tornaria els diners lliurats als formenters valencians, descomptant-se la pèrdua del preu de l'arrendament que l'hebreu havia pagat.³⁰ Pocs dies més tard el nostre jueu venia als representants de l'aljama dels moros de Benaguasil 80 cafisos de panís *pro furnimenti dicti loci*, per només 16 sous el cafís!, al que

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ ARV, Protocols Ramon Bernat 2.789, 16 setembre 1362.

es pot considerar un tracte de favor per tal que aquests mudèjars tinguessen llavors per a plantar el proper any.³¹

El gruix dels negocis d'Alatzar estava en canvi relacionat amb altres instàncies superiors, com era la mateixa Corona, arribant a ésser tresorer reial i un dels personatges més destacats de la cort de Pere el Cerimoniós; o el potent municipi valencià, al qual va fer nombrosos préstecs que obligaren les autoritats locals a donar-li el càrrec de clavari precisament l'any 1361-62.³² Com a tal el trobem recaptant els preus de les imposicions sobre el consum de productes alimentaris que havien estat venudes aquell any; així va rebre 60.000 sous per la cisa del vi de dos anys (1360-61), i 15.120 sous del dret de l'almodí del 1362. La tormentosa dècada dels seixanta del segle XIV, amb totes les seqüèl·les de la guerra amb Castella, li oferí l'oportunitat de substanciosos negocis, de manera que es va convertir en el primer prestamista de tota l'Horta, on posseïa fins i tot molins, com el de Bonany, al terme de Benimàmet, pel que cobrava un cens anual de 300 sous dels fills de Pere Rovira, al qual probablement li ho havia comprat abans.³³

No és gens estrany tampoc trobar jueus compradors de rendes de les batllies reials, especialment a finals del Trescents. Com Samuel Abonabe, que el 1388 arrendava el terç delme del pa de la batllia de Xàtiva; o Jafudà Legem, que acaparà totes les rendes de Morvedre almenys des de 1382 fins 1390, incloent el terç delme del pa, vi, oli, hortalissa, peix, figues i garrofes, el taulatge i el carnatge, i la gestió de l'almodí i de quatre molins i sis forns que hi havia al terme. Totes aquestes eren imposicions relacionades amb aliments, el que suposaria la manipulació per aquest jueu d'abundants queviures destinats al seu consum per part dels cristians.³⁴

Tot això ens condueix al problema de les barreres ideològiques que pretenien reduir els jueus al seu «ghetto», considerant-los com a éssers impurs, al mateix nivell que altres persones marginades per la societat, com les prostitutes o els botxins, que contaminaven els aliments si els tocaven amb llurs mans.³⁵

³¹ *Idem*, 27 setembre 1362.

³² A. RUBIO VELA: *El segle XIV*, dins la *Història del País Valencià*, volum II. Barcelona, 1989, p. 231. Veieu el treball de Jaume Riera dins d'aquest mateix dossier.

³³ Dades de ARV, Protocols Ramon Bernat 2.789. El paper d'Alatzar com a prestamista el tractem a la nostra tesi doctoral, ja esmentada.

³⁴ L'arrendament de Xàtiva a ARV, *Mestre Racional* 3.012, i el de Morvedre al 3.985 de la mateixa sèrie.

³⁵ Sobre el mite del jueu "intocable" *vid.* M. KRIEGL: «Un trait de psychologie sociale dans les pays méditerranéens du bas Moyen âge; le juif comme intouchable», *Annales E.S.C.* (1976), pp. 326-330; o N. COULET: «Juif intouchable et interdits alimentaires», a *Exclus et systèmes*

Les prohibicions que els jueus entren en contacte amb allò que havia de ser menjat per cristians començaren molt aviat, ja que l'any 1290 el *concejo* d'Osca va manar que cap cristià no compràs aus ni carns sacrificades per jueus, sota pena de 60 sous o un mes de presó.³⁶ El 1299, els jurats de Perpinyà publicaren una ordre vedant que els hebreus tocaren les vitualles abans d'haver-les comprades; el 1338 hi ha un altra ordenació similar a Manresa, i un intent per posar-la en vigor per part dels paers de Tàrraga fou abortat pel rei el 1347.³⁷ Però va ser després de la pesta de 1348, quan una societat traumatitzada pel colp va desviar les seues neurosis contra els jueus, quan es multiplicaren les mesures «profilàctiques» per tot la Corona. Acusacions estereotipades es vessaren llavors contra els assassins de Crist i les persones que convivia amb ells, i així el mateix càrrec que va imputar l'inquisidor de Girona l'any 1380 contra tres cristians que jugaven, menjaven i bevien a casa d'un jueu la nit de Divendres Sant la trobem a Itàlia cent anys més tard.³⁸ Els predicadors més vehements llançaven les seues condemnes contra els jueus, com Vicent Ferrer, que arribava a recomanar «No comprar d'ells vitualles, e que estiguen tancats e murats, car no havem majors enemichs. Christians no ésser dida de aquells, ne menjar ab ells. Si us envien pa, lançau-lo als cans. Si us envien vianda viva, prenets-la, e morta».³⁹ I els rabins també es radicalitzaren com a resposta, de manera que Séset Perfet desautoritzava el vi *casher* que feien els conversos de Mallorca perquè aquests «no poden evitar els contactes amb els idòlatres» (els cristians), i per descomptat era partidari d'erradicar la pràctica que els jueus beguessen aiguardent comprat als cristians amb finalitat mèdica, perquè era impur.⁴⁰

Sense aplegar a negar la importància dels factors ideològics i dels «odis atàvics» contra una minoria que no combregava amb les creences del poder, els nombrosos contactes mercantils entre cristians i jueus que hem anat observant abans ens permeten plantejar-nos el dubte de si no caldria afegir com a una causa important d'aquestes mesures anti-hebraïques raons de pura competència amb els comerciants cristians, els quals trobarien en el pretext de la «higiene pública» un arma contra els seus competidors hebreus, que els arrevataven una

d'exclusion dans la littérature et la civilisation médiévales. Sénéfiance, Aix-en-Provence, 1978, pp. 326-330.

³⁶ R. del ARCO: «Nuevas noticias sobre la aljama judaica de Huesca», *Sefarad* IX, (1949), fasc. II, pp. 351-392, p. 379.

³⁷ J. RIERA: *op. cit.*, p. 300.

³⁸ El cas gironí a J. RIERA: *op. cit.*, p. 296; i el italià a A. TOAFF: *Il vino a la carne. Una comunità hebraica nel Medioevo*. Bolonya 1989, pp. 96-97.

³⁹ V. FERRER: *Sermons*, vol. III. Barcelona 1975, p. 14.

⁴⁰ R. MAGDALENA: «Aspectes de la vida dels jueus valencians...» *cit...* pp. 194-196.

part de la clientela. Aqueixa preocupació per la competència sembla patent per exemple en les provisions del batlle de València que obligaven moros i jueus a tancar les portes de llurs establiments en dies de festa cristiana, on és simptomàtic el fet que no se'ls prohibís treballar dins els seus obradors, sinó simplement que els tinguessen oberts al públic, el que indica que no són motius piadosos els que mouen aquestes ordinacions, sinó més bé de tipus mercantil.⁴¹

No obstant això, la força del costum dels arrelats contactes quotidians solia poder més que les diatribes dels il·luminats, i a la segona meitat del XIV encara podem trobar Jafudà Alatzar comprant les vitualles que s'haurien de servir a un banquet ofert pel noble valencià Bernat de Cabrera: gallines, espècies, pa, vi i civada per a les bèsties.⁴² Igualment les pragmàtiques de Ferran d'Antequera i les amenaces d'excomunió del Papa Luna no impediren que alguns cristians encenguessen el foc i preparassen el menjar a les cases dels jueus en la festa del *sabbath*, quan els hebreus tenen prohibit fer cap esforç ni treball, puix encara el 1489 els jutges de Tortosa tornaven a insistir-hi, multant els cristians amb penes de deu lliures.⁴³ Però els conflictes es feren cada volta més freqüents i aspres, centrant-se sobretot en un aliment especialment emblemàtic en les dietes d'ambdós comunitats: la carn.

Les discòrdies de la carn

La religió talmúdica és molt coneguda pels abundants preceptes alimentaris que observa, els quals afecten majoritàriament la carn, prohibint-se al llibre del Levític la consumició de certs animals, com són tots aquells quadrípedes que no remuguen i no tinguen el casc partit i la peül·la oberta, els peixos sense escates, i certes aus i animals petits.⁴⁴ Això eliminava de la dieta jueva alguns aliments que sovintejaven a les taules dels cristians, no solament el porc, sinó també el conill, la llebre, el congre, l'anguila o els caragols. Però

⁴¹ Aquesta ordre es recull junt amb la que prohibia sarraïns i jueus tenir servent cristians (vid. nota 15).

⁴² ARV, Protocols Ramon Bernat 2.789, 27 juliol 1362. Va gastar la gens menyspreable xifra de 1.800 sous.

⁴³ J. RIERA: *op. cit.* p. 297; sobre Tortosa vid. F. CARRERAS I CANDI: *L'aljama de juheus de Tortosa*. Barcelona, 1928, p. 164.

⁴⁴ Les prohibicions alimentàries de l'Antic Testament apareixen al capítol 11 del Levític (pp. 126 i 127 de la Bíblia publicada per E. Nacar i A. Colunga en BAC, Madrid 1975). L'antropologia ha intentat donar explicació a aquestes prohibicions, per exemple M. HARRIS: *Bueno para comer*. Madrid, 1989 (edició original de 1985).

fins i tot els animals considerats comestibles únicament eren *cashers* (aptos) si no patien cap malaltia o tara física, i si eren sacrificats per un jueu expert coneixedor del ritual mosaïc. Consistia aquest a degollar l'animal amb un coltell esmolat, de manera que es dessagnàs totalment, caient la sang sobre cendra; i després era necessari reconèixer les vísceres per a cerciorar-se que l'animal no tenia cap defecte, i llevar-li les parts greixes. Aquesta operació, relativament fàcil d'executar quan es tractava de pollastres, gallines i altres aus, requeria d'una perícia particular quan es sacrificaven bèsties majors, i havia d'ésser gent especialitzada qui la portàs a terme. L'escorxadador jueu rep el nom de *shohet*, que és qui realitza la *shehità* o degollació, mentre que el *bodeq* és el rabí que decreta la validessa de la peça. Quan, una vegada oberta la res, es comprovava que estava malalta, o bé un error feia que la carn quedàs impregnada de sang, aqueixa carn era considerada *terefà*, i no era apta per al consum de la comunitat hebrea.

Com bé ha assenyalat A. Toaff, la rigurosa selecció dels animals que es requereix per a trobar carn *casher*, la qual implica descartar nombrosos caps de ramat, sacrificats i després trobats no idonis per al consum, suposa que l'hebreu necessitava una quantitat de carn molt superior que el seu veí cristià, i el cost d'una lliura de carn per als jueus hagués estat prohibitiu si el carnicer no hagués pogut vendre els residus de la *shehità* als clients cristians.⁴⁵ Per tant, paradoxalment, aquest costum jueu que els feia distints de la resta de la població, suposava alhora la irrenunciabilitat dels contactes, la complementarietat amb la societat cristiana, que hauria de tenir un caràcter *estructural* perquè la comunitat jueva pogués mantenir-se viva. Això era ben sabut pels enemics del judaïsme, i aquest va ser un dels costats per on més atacaren per tal de dificultar l'existència a les aljames del país, sabent, a més a més, que la cisa de la carn *casher* i del vi jueu eren, en els calls de la Corona, el principal recurs econòmic de l'aljama, amb les quals era possible mantenir les despeses comunals de l'ensenyament i el manteniment de la sinagoga.⁴⁶

Al principi, la convivència no presentava molts problemes. Al segle XIII, una ordinació de Jaume I permetia als jueus de València comprar carns a les carnisseries de la ciutat sense cap impediment,⁴⁷ i a la inversa, els carnisseros jueus de Barbastre tallaven per a tothom i quan, l'any 1297, els jurats del lloc intentaren prohibir als cristians que els comprassen la carn, el rei manà im-

⁴⁵ A. TOAFF: *op. cit.*; p. 81.

⁴⁶ Així ho comprova J. L. LACAVE a Saragossa: «La carniceria de la aljama zaragozana a fines del siglo XV», *Sefarad* XXXV (1975), pp. 3-35, p. 4.

⁴⁷ ACA, Registres de Cancelleria 16, fol. 248 r.

mediatament que derogassen l'ordre.⁴⁸ Els mateixos cristians obtenien en aquests temps permisos per a construir carnisseries jueves, com Guillem de Pertusa, porter de Jaume II, que va rebre l'autorització reial per a fer-ne una al call de València, amb el vist-i-plau de l'aljama, l'any 1326;⁴⁹ mentre que un jueu –de nou Jafudà Alatzar–, llogava el 1362 al carnisser cristià Mateu de Corberó una taula a la carnisseria cristiana de Paterna, durant un any i per preu de 35 lliures.⁵⁰

La majoria de les aljames posseïen ramats propis, que pasturaven junt als dels cristians. Així, a mitjan segle XIV, el consell d'Osca permetia a l'aljama que tingués 100 caps de bestiar menut –ovelles i cabres– al bovalar comunal.⁵¹ I ja en ple segle XV sabem que els jueus de Morvedre fruien d'un permís per a tenir també 100 caps al bovalar, que l'any 1448 els jurats de la vila pretengueren infructuosament de reduir-ne a 80.⁵² Però devien ésser igualment freqüents els ramats que eren propietat particular d'un únic jueu. El ja esmentat Jafudà de la Cavalleria, batle de Saragossa, per exemple, podia, l'any 1273 pasturar pels pobles de l'Alt Aragó fins a mil caps de bestiar i altres mil al regne de València.⁵³ Jossua Sibilí, per la seua part, feia procurador seu el jueu mallorquí Jucef Cofé al setembre de 1382, perquè reclamàs a Naçan Abeç, de Borriana, cent caps de bestiar menut seus que aquest tenia en comanda.⁵⁴

Els conflictes es plantejaren sobretot arran de l'eixida que es devia donar a la carn *terefâ*, problema que té una doble vessant: ideològica i mercantil. D'un costat hi havia la consciència que els cristians menjaven carn rebutjada pels jueus, que segons les prèdiques de la societat dominant eren éssers inferiors; i d'altra hi existia un clar conflicte d'interessos en front dels carnisser cristians, i de les autoritats que obtenien ingressos abundants de les cises de la carn, ja que aquests no podien permetre que el poble menut, que patia moltes limitacions a l'hora de trobar carn per menjar, es dirigís cap als «macells» jueus, que podrien donar-los les seues despulles a millor preu.

Les institucions eclesiàstiques començaren ben aviat a atiar el foc de l'antijudaisme, de manera que ja als anys 1248-54 un sínode celebrat a Lleida excomunicava els carnisser que venien als cristians la carn llançada pels jueus.⁵⁵

⁴⁸ J. RÉGNÉ: *op. cit.*; reg. 2.640.

⁴⁹ *Idem*, reg. 3.415-16.

⁵⁰ ARV Protocols Ramon Bernat 2.789, 28 gener 1362.

⁵¹ A. DURAN GUDIOL: *Los judios de Huesca*. Zaragoza, 1984, p. 43.

⁵² M. A. MOTIS: *Los judios del reino de Aragón...*, *cit.*, p. 161.

⁵³ J. RIERA: *op. cit.*, p. 299 i R. I. BURNS: *op. cit.*, p. 168, respectivament.

⁵⁴ APPV, Notals de P. Roca, 1.008, 11 setembre 1382.

⁵⁵ J. RIERA: *op. cit.*, p. 307.

Les furibundes prèdiques d'alguns frares havien fins i tot d'ésser refrenades per la Corona, perquè atemptaven clarament contra l'ordre públic i perquè posaven en perill els calls, tan rendibles al capdavant per al poder reial. Així el 1379 el rector de Porreres, a Mallorca, amenaçava amb les penes de l'infern els que comprassen la carn manipulada pels jueus. Pere el Cerimoniós li va escriure personalment per recordar-li que era costum universal que els cristians comprassen la carn dels jueus, i que si això no es feia, baixarien les imposicions i els deutes de l'aljama no es podrien pagar, per la qual cosa demanava al sacerdot que es retractàs públicament de les seues paraules.⁵⁶ Però a principis del segle xv eren ja les més altes jerarquies de l'Església les que legislaven contra aquests negocis amb els jueus: el 1415 el papa Benet XIII proclamà l'excomunió general per a tot aquell que menjàs aliments adquirits dels jueus.⁵⁷ El compliment per part dels fidels, com és normal, no va ser sempre exemplar, i fins i tot el mateix poder monàrquic continuà eixint alguna vegada en defensa dels jueus, amonestant de nou algun frare fanàtic, com va ocórrer a Lleida l'any 1436, on un franciscà fou expulsat per ordre reial perquè denunciava que els paers seguien permetent la venda de carn *truffana* als cristians.⁵⁸

Aquesta actitud permissiva de les autoritats lleidatanes no fou, ni molt menys, general. A altres llocs eren les oligarquies locals les que capitanejaven la campanya contra les carns jueves. Els consells més moderats, com el de Manresa el 1338, es limitaven a assegurar-se que no es cometien frauds, delimitant un únic indret on es servís la carn hebrea, la *boqueria*, o lloc on es venen les carns de pitjor qualitat, i obligant el venedor a què informàs els seus clients que *aquesta carn ha morta jueu*.⁵⁹ Es deixava d'aquesta manera la decisió de consumir-la o no a la consciència personal del comprador. A Osca, en canvi, es prohibia taxativament l'adquisició de carns de jueus en data tan primerenca com 1290.⁶⁰ Mentre que a Barcelona o València s'observa una involució cap a la intolerància. A la ciutat comtal les disposicions de 1301 i 1310 només suposaven que la venda dels caps de bestiar sacrificats per jueus es fes dins el call, i el 1374 encara es reconeixia que la «carn juyga» es venia indiferentment «a cristià, a moro e a tartre». Tantmateix, després de pogrom de 1391, els con-

⁵⁶ *Idem*, p. 309.

⁵⁷ J. AMADOR DE LOS RIOS: *Historia social, política y religiosa de los judíos de España y Portugal*, Madrid, 1973, pp. 970-985.

⁵⁸ O. PI DE CABANYES: «Notícia dels calls del Segrià, l'Urgell i la Segarra a la Baixa Edat Mitjana», *Ilerda* XXXIV (1973), pp. 321-341, p. 336.

⁵⁹ J. RIERA: *op. cit.*, p. 307.

⁶⁰ *Idem*, p. 308.

sellers trobaren en la prohibició d'aquest comerç un instrument idoni per a entorpir la reconstrucció de l'aljama.⁶¹ A València les facilitats que donava Jaume I començaren a desaparèixer amb l'ordre municipal del 12 de febrer de 1377, que vedava en aquest cas als carnisers cristians abastir d'animals els seus col·legues jueus.⁶² Les multes imposades pel Justícia Civil demostren que la disposició no tingué un resultat pràctic gaire clar. El 1390, per exemple, s'enregistren als comptes d'aquest tribunal cinc composicions, per un valor total de 308 sous, que foren pagades per haver incomplert aquesta normativa. El carnisser jueu Taraçona fou el protagonista de la major part d'aquestes operacions i hagué de pagar 121 sous de multa, alguns a mitges amb el seu soci Abraham Figa, essent els seus proveïdors també afectats de tal manera que al carnisser de Xirivella Pere Mesquita li foren imposades 110 sous per haver-li venut 30 moltons, i al mercader Bernat Solà 33 per haver reventat 80 caps de bestiar al carnisser hebreu.⁶³ També ací va ser després de 1391 quan es van prendre mesures expeditives contra el comerç de la carn *truffana*, concretament l'any 1409, imposant penes de 60 sous, la qual cosa revela que fins i tot l'endemà de la desestructuració de l'aljama valenciana els jueus encara venien llurs carns als cristians, i que els consellers consideraven el tall d'aquest comerç com un dels colps de gràcia que podien acabar amb la presència jueva a la ciutat.⁶⁴

La discòrdia acostumava a brotar també amb molta facilitat en llocs on hi havia massa pocs jueus com per a tenir una carnisseria pròpia. A Elx, per exemple, a principis del Trescents, s'havia arribat a la insòlita solució que eren els rabins els que degollaven tots els animals, reservant-se els que trobaven aptes, i deixant la resta per al consum dels cristians. El rei Jaume II, considerant indecorós que els cristians s'haguessen de contentar amb la carn rebutjada pels jueus, o en tot cas sempre manipulada per ells, ordenà l'any 1312 que, essent pocs els jueus de la vila, se'ls donassen només dos moltons diaris, i se'ls assignàs un lloc fora de la carnisseria cristiana per a sacrificar el seu bestiar. L'ordre reial no esmentava per a res què es faria en cas que la carn resultàs *terefà*, per la qual cosa es pot afirmar amb tota seguretat que aquesta disposició suposaria una dràstica reducció del consum càrnic dels jueus il·licitans, i per tant una mesura contra l'aljama més greu del que pot semblar a simple vista.⁶⁵ A Castelló

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² AMV, Manuals de Consells A-17, fol. 13 r.

⁶³ ARV, Mestre Racional, Comptes del Justícia Civil 6.441, fols. 8 r., 9 v., 14 r. i v. i 15 r.

⁶⁴ AMV, Manuals de Consells, A-24, fol. 57 v., 4 gener 1409.

⁶⁵ J. HINOJOSA: «Los judíos en Elche durante la Baja Edad media», *Homenaje al Dr. J. Torres Fontes*. Múrcia, 1987, volum I, pp. 791-808, p. 794.

de la Plana es presentà el mateix problema, però en aquesta ocasió eren els jurats de la vila els que en dificultaven l'abastiment, no facilitant-los animals per a que els escorxassen segons llur costum l'any 1451. L'aljama expressà la seua queixa davant el batle local, que va escriure al batle general de València per a demanar-li'n consell. La resposta no podia ser més enginyosa, puix el batle general va suggerir que «ab lo dit rabí e ab la dita aljama, que aquells degolle –els moltons– de ora que la gent de la vila no.n haja sentiment algú, a fi que puxen comprar de la dita carn».⁶⁶ La dissimulació no podia ésser, no obstant, la solució definitiva a un problema tan complicat.

El tema dels preus contribuïa també a agreujar la situació. Els adelantats de l'aljama acostumaven a fixar el preu de la carn en les carnisseries jueves, com va ocórrer per exemple a Saragossa.⁶⁷ Això no obstant calia tenir en compte les directrius emanades de les autoritats municipals cristianes, que taxaven els preus de tota la carn que es venia a la ciutat. Era en la carn *truffana* on, novament, sorgien les principals diferències, ja que era la que normalment consumien els cristians. El fet que es venés més barata provocava la protesta dels carnisser cristians per allò que consideraven una competència deslleial. Com a protecció dels interessos de les corporacions de carnisser i dels arrendataris de les cises cristianes, els jurats podien pujar artificialment el preu de la carn jueva, però això n'impedia la venda, en donar-li una estima que en realitat ningú no hi reconeixia. Tanmateix, les vendes de carn a cristians no abastaven únicament les despulles de l'escorxament jueu, sinó també la pròpia carn *casher*, que en aquest cas es tractava d'un producte d'alta qualitat –equiparable al vi jueu–, que els oficis dels carnisser pressionaven perquè es venés més cara que la seua.

Per tant, les relacions entre cristians i jueus en matèria d'aliments no estaven condicionades únicament per prejudicis de tipus moral. L'obsessió dels hebreus per la puresa dels seus aliments comportava inevitablement els negocis amb els gentils, i a l'inversa, la lluita contra els contactes amb els jueus que emprengueren alguns sectors de la societat cristiana no es pot explicar simplement a partir d'arguments religiosos. Ambdues comunitats portaven molt de temps convivint i es necessitaven mútuament fins i tot en aquests nivells primaris de l'existència. El final de la tolerància no es va produir de forma sobtada, sinó que cal analitzar-ho en el marc dinàmic de les relacions quotidianes, molt més freqüents del que pretenien els àmbits del poder. El trencament d'aquests vincles va ser conseqüència d'un desgast progressiu, i la substància

⁶⁶ ARV, Batlia 1.151, fol. 366 v. (citada també per J. RIERA: *op. cit.*, pp. 305 i 311).

⁶⁷ J. L. LACAÏE: *op. cit.*, p. 6.

corrosiva que hi va actuar fou el mateix desenvolupament d'aquella societat, fins que arribà a un punt en què econòmicament els jueus eren ja innecessaris, fins i tot molestos, per la concurrència dels seus productes amb els dels cristians; i políticament eren inadmissibles, dins un programa que tendia cap a la uniformitat. Només els quedava la seua perpètua funció de bocs expiatoris, que els va convertir en víctimes de la violència de les masses, i que no va ser suficient per a evitar l'expulsió final.

(UNIVERSITAT DE VALÈNCIA)

La historiografia centrada en les formes de sociabilitat urbana en l'Edat mitjana ha oblidat massa sovint les fórmules de relació exigents dels jueus minoritaris religiosos que convertien o convertien, segons les circumstàncies, amb altres socis cristians. Moltes encarnacions que s'encadenen en l'estructura d'algunes formes de cohesió grupal d'aquests minories. L'impacte de la seua funció social. Caldria qüestionar-se si aquestes fórmules pogueren ser integrades d'aquests grups en la dinàmica global del món urbà, més o menys en marcs diferenciadors, és a dir, un instrument de consolidació sectorialitzada en l'era de la massa cristiana circumdant, o si -com a «ara pensant»- exercien alhora aquestes dues funcions espontàniament. Des d'aquesta perspectiva la contrarietat d'una i altra una idea d'afiliació d'un grup d'individus, en el cas de les minories ètniques i religioses, amb aces nivells comunes i diferenciades de les de la resta de la societat, i la seua alhora conceptual per introduir-se en la dinàmica global de la societat, en la continuïtat és un mecanisme transitable, que pot encetar-se per fer-se el seu complex enguanyat.

Ens hauríem de demanar si l'omissió d'aquestes qüestions clau de les formes de sociabilitat en la ciutat medieval no parteix d'un «prejudici» historiogràfic. Fa l'efecte que només cal arribar-se al món dels hebreus («Gran conversió»- a l'època medieval) si no passen clarificant els aspectes de la marginalització i la poca organització dels grups ètnics i religiosos repudiat, principalment carregat amb el fins de ser el poble delictiu, o si la intenció es centra de forma plana i intemporal els seus mites ètnics més típics. A hores

¹ Aquest article es basa en la darrera revisada en el punt de l'edició original de l'obra de Juan Vicente García Marsilla, *Los judíos en la Corona de Aragón*.